ASOS JOURNAL

The Journal of Academic Social Science

Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, Yıl: 9, Sayı: 116, Mayıs 2021, s. 125-147

ISSN: 2148-2489 Doi Number: <http://dx.doi.org/10.29228/ASOS.50641>

Yayın Geliş Tarihi / Article Arrival Date
31.03.2021

Yayınlanma Tarihi / The Publication Date
17.05.2021

Dr. Öğr. Üyesi Yalçın KARACA

Yüzüncü Yıl Üniversitesi Edebiyat Fak. Sanat Tarihi B1, Genel Sanat Tarihi
ykaraca@yyu.edu.tr

Orcid: <https://orcid.org/0000-0003-1642-2331>

YENİ VERİLER IŞIĞINDA TARİHİ VAN ÇATAK MERKEZ KÖPRÜSÜ

Öz

Van'ın birçok tarihi ve kültürel değeri göz kamaştırıcı bir güzellikte karşımıza çıkmaktadır. Urartu kale ve kaya mezarları, camileri, medreseleri, manastırları, kiliseleri, ekolojik ve kültürel mirasıyla adeta bir açık hava müzesidir. Saha çalışmalarımız da incelediğimiz Çatak'taki köprü Ermenice kitabesi ile dikkat çekicidir. Kaynak taraması sonucu birden çok yerli çalışma tespit edilmiştir. Bu yayınlarda kitabe çözümlenememiştir. İnşa yılı, mimarı ve yaptıranı açığa çıkarılamamıştır. Bu nedenle mimari tanıtım kısa tutulmuş ve yerli yayınlarda bulamadığımız kitabesine yoğunlaşmıştır. İlçe'nin içinden geçen Sortkin Çayı üzerinde inşa edilmiştir. Tek gözlü, yolu ortadan iki yana eğimli taş köprüler grubu içindedir. Mansap cephesinin güneydoğu tarafında Ermenice kitabe yer almaktadır. Bu kitabe farklı açılardan önem taşımaktadır. Araştırmamızda önemli sonuçlara ulaşılmıştır. Köprü 1652 veya 1657 yılında yapılmıştır. Eserin mimarı Hacı Ba(bgen) veya Babsh'dır. Kitabedeki Agarane Ezdinşer isminin, Osmanlı Devleti'ne bağlı Hakkari beylerinden III. İzzeddin Şir olduğu netlik kazanmıştır. Osmanlı Devleti zamanında sağlanan siyasi istikrar ve hoşgörü ortamı Ermenilerin inşa faaliyetlerini artırmıştır. XVII. yy. Rönesans'ı olarak tanımlanmaktadır. Bu alanda ülkemizde oldukça az sayıda araştırma bulunmaktadır. Yapıların çalışılması, kültürel gelişim ve kültürler arasındaki etkileşim açısından katkı sağlayacaktır.

Anahtar kelimeler: Van, Çatak, Ermeni Mimarisi, Köprü, Kitabe

HİSTORICAL VAN ÇATAK CENTER BRIDGE IN LIGHT OF NEW DATA

Abstract

Many historical and cultural values of Van appear in glaring beauty. It is almost an open-air museum with Urartu Castle and rock tombs, mosques, madrasas, monasteries, churches, ecological and cultural heritage. The bridge at Çatak, which we examined in our field studies, is noteworthy with its Armenian inscription. Multiple domestic studies have been identified as a result of the resource scanning. In these publications, the inscription could not be resolved. The year of construction, its architect and by whom it was built could not be revealed. For this reason, the architectural introduction kept short and focused on the analysis of the inscription which we could not find in domestic publications. It was built on Sortkin Stream, which runs through the district. It is in the group of single-span stone bridges with whose road inclined to both sides. There is an Armenian inscription on the southeast side of the downstream facade. This inscription is important from different perspectives. Important results have been reached in our research. The bridge was built in 1652 or 1657. The architect of the work is Hacı Ba(bgen) or Babsh. The name Agarane Ezdinşer in the inscription it became clear that he was III. Izzeddin Shir from Hakkari Beys of the Ottoman Empire. In particular, the environment of tolerance and political stability provided during the administration of the Ottoman Empire increased the construction activities of Armenians. It is defined as the seventeenth century Renaissance. There are quite a small amount of research in this field in our country. The study of structures will contribute to cultural development and interaction between cultures.

Keywords: Van, Çatak, Armenian Architecture, Bridge, Inscription

GİRİŞ

Geçmişî oldukça eskilere dayanan Van'ın birçok tarihi ve kültürel değeri göz kamaştırıcı bir güzellikte karşımıza çıkmaktadır. Van; Urartu kale ve kaya mezarları, camileri, medreseleri, manastırları, kiliseleri, ekolojik ve kültürel mirasıyla adeta bir açık hava müzesidir. Urartu, Asur, Pers, Roma, Karakoyunlu, Akkoyunlu, Safeviler, Selçuklu ve Osmanlı idarelerinde yapılan gerek arkeolojik gerekse Müslüman ve Hristiyanlara ait mimari eserler ile tarihe beşiklik etmiştir. Ortaçağda önemli ticari kentlerin bulunduğu ve çeşitli yolların kesişerek kavşak noktasına dönüştüğü bir konum arz eden Doğu Anadolu Bölgesi'nin Yukarı Murat-Van Bölümü'ndeki Van Gölü kapalı havzasında yer alan Van, ilk çağlardan beri birçok farklı medeniyetin bu havzada yerleşmesine ve gelişmesine imkan tanımıştır. Bu coğrafyada kurulan her uygarlık tarihin hemen her döneminde dini, askeri ve sivil mimari alanında üst seviyede eserler oluşturmuştur. Ayrıca jeopolitik ve jeostratejik yapısı bakımından ülkemizin en önemli illerinden biridir (Aksın, 1999: 329-334; Atalay, 2011: 425-459).

Van Gölü Havzası başta olmak üzere Doğu Anadolu Bölgesi Hristiyan dini mimarisini üzerine yerli ve yabancı materyal taramasının yanı sıra, sahada yapılan araştırmalarla birlikte akademik ve bilimsel çalışmalarımızı 1993 yılından beri aralıksız devam ettirmekteyiz. Bu

çalışmalarımız sırasında oldukça çok sayıda farklı dönem ve kültüre ait mimari eser tespit edilmiş ve incelenmiştir. Bu eserlerden biride Van'ın Çatak İlçesi'nde bulunmaktadır. Bu ilçede dini mimari üzerine yapmış olduğumuz saha çalışmalarımız sırasında incelediğimiz ilçe merkezindeki tarihi taş köprü özellikle Ermenice kitabesi ile dikkatimizi çekmiştir. Bu köprüyü de ele alan yerli birçok yayın ve akademik çalışma olmasına rağmen Ermenice kitabesine değinilmemiştir. Bu nedenle yapım yılı, yaptıran veya yapan mimar ile ilgili bilgiler aydınlatılamamıştır. Yeni veriler ışığında bu eser değerlendirmeye tabi tutulacaktır. Makalenin akışı içerisinde köprü ile ilgili yapılan yerli ve yabancı çalışmalara da yer verilecektir. Ancak asıl konunun daha iyi anlaşılabilmesi için Van ve Çatak İlçesi'nin kısaca coğrafi konumu ve tarihçesine değinmek faydalı olacaktır.

Van büyüklük bakımından 19.069 km² lik dağlık yüzölçümüyle Türkiye' nin en büyük illerinden biridir. Kuzeyden başlayarak Ağrı, Bitlis, Siirt, Şırnak ve Hakkari illerimizin yanı sıra doğuda İran sınırı ile çevrilidir (Harita: 1). Büyük bölümü volkanik yapıda olan dağlar Van ilinin sınırını oluşturur (Erinç, 1953: 67; Saraçoğlu, 1988: 435; Karaca, 2004: 15-16; Kılıç, Saruhan, Tatlı, 2006: 18-33).

Çatak İlçesi Van İl merkezinin 87 km. hafif güneybatısında bulunmaktadır. Van Gölü'nün güneyinde, Kavuşşahap sıradağlarının kırılmalara uğradığı yerlerden akan Çatak ve Botan Çayları arasındaki araziye eski çağlardan beri "Çatak Havzası" denilmektedir (<http://www.catak.com>). Yerleşim birimi olan Çatak İlçesi Sortkin Çayı ile Norduz Deresi'nin birleştiği dar bir vadi içerisinde kurulmuştur. Biri Van'ın Gürpınar İlçesinin Yalınca (Norduz) Köyü'nden, diğeri ilçenin Işınlı Köyü'ne bağlı Elmacı Mezrası'ndan doğup gelen iki çay belediye sınırlarında birleşip Çatak Çayı adını alarak, güneyde Botan Irmağı'na karışmaktadır. İlçenin arazi yapısı dağlıktır. Dağların yükseklikleri genelde 3000 metrenin üzerindedir. Bu dağlar arasında kuzey-güney istikâmetinde akan Çatak Çayı, çeşitli akarsu kollarıyla beslenir. İlçenin tek düzlüğü Çatak Çayı boyunca doğuya doğru genişleyen küçük bir bölgedir. Batıda Bahçesaray, kuzeydoğuda Gürpınar, kuzeybatıda Gevaş, güneydoğuda Şırnak'ın Beytüşşebap ve güneybatıda ise Siirt'in Pervari İlçeleri ile komşudur (<https://catak.bel.tr/index.php>). Bölgede karasal iklim özellikleri hakim olduğu için, gece ve gündüz sıcaklık farkları büyüktür. Kış mevsimi uzun sürmekte olup, bu aylarda ilçeye fazla miktarda kar düşmektedir. İlkbahar ve sonbahar ayları yağışlı, yaz ayları ise kurak geçmektedir. Deniz seviyesinden 1512 m. yükseklikte olan ilçe, sarp ve dağlarla çevrili bir araziye sahiptir. İlçenin toplam yüz ölçümü 2.173 km²'dir. Yüksek dağlar arasına sokulmuş olan Çatak Çayı ve bunun kolları olan küçük akarsuların vadileri yerleşim alanlarıdır (Uluçam, 2000: 168; Kılıç, Saruhan, Tatlı, 2006: 33). İlçede 26 köy ve 81 mezra yer almaktadır (Harita: 2 - Foto: 1).

Tarihi açıdan bakıldığında bölgenin en güçlü krallığı olarak M.Ö. IX. yy. da kurulan Urartu Devleti'nin, Ön Asya'nın siyasi ve kültürel tarihinin şekillenmesinde önemli bir rol oynadığı görülmektedir. M.Ö. VI. yy. da yıkılışı ile bölgede büyük bir boşluk oluşmuş ve uzun süren siyasi istikrarsızlık başlamıştır (Çilingiroğlu, 1997: 23,112-113; Sevin, 2003: 194-197, 208-209). Urartu sonrası bölgeye Med, Pers ve Makedonya İmparatorluğu hakim olmuştur. M.Ö. 301 deki İpsos Savaşı sonrası ortaya çıkan Selevkoslar ve sırasıyla Roma, Part, Sasani ve Bizans İmparatorluğu'nun idaresinde kalmış ve bu devletler arasında el değiştirmiştir. Bu coğrafyada yaşayan Ermeniler ise vasal veya yarı bağımsız olarak varlıklarını sürdürmüşlerdir. Ermeniler 301 tarihinde Hristiyanlığı kabul etmişler ve 640 yılına kadar Sasani'lerin atadığı genel valiler (marzpan) tarafından idare edilmişlerdir. Ermeniler bir yandan kendilerine ateşperestliği kabul ettirmeye çalışan Sasani'lerle din savaşları yapmışlar, diğeryandan ise Kadıköy Konsili'nde (451) alınan kararları kabul etmeyerek Monofizit mezhepte kalmaları

nedeniyle Ortodoks Bizans İmparatorluğu tarafından uygulanan baskılara karşı koymaya çalışmışlardır (Karaca, 2004: 10-45; Küçük, 2009: 52-59,142-154; Umar, 1998: 76-78; Dvornik, 2019: 3-23).

Doğu Anadolu Bölgesi'ne karşı 640 yılından itibaren başlayan İslam ordularının seferleri, VII. yy. sonlarında bölgenin tamamen Emeviler'in hâkimiyetine girmesi ile sonuçlanmış ve bu bölge bir eyalet haline getirilmiştir. Arap hâkimiyeti 750'de kurulan Abbasi Devleti zamanında da devam etmiş ve Ermeniyeye Eyaleti 640-885 tarihleri arasında "Ostikan" adı verilen merkeze bağlı genel valiler tarafından idare edilmiştir. Abbasi Halifesi Muktedir zamanında Van Gölü çevresinde yaşayan Ardżruni Sülalesi'nden Gagik'e 908 tarihinde krallık unvanı verilerek vasal Vaspurakan Krallığı kurulmuş, ancak 1021 tarihinde Bizans İmparatorluğu tarafından ortadan kaldırılmıştır. Abbasi Devleti'nin elindeki Doğu Anadolu Bölgesi XI. yy. başlarında Bizans'ın hâkimiyetine girmiştir. Bizans'ın varlığı 1064 tarihinde Selçuklu Sultanı Alp Arslan'ın başlattığı Anadolu seferi ile son bulmuştur. Bu tarihten itibaren bölgede yaşayan Ermeniler, XX. yy. başına kadar çeşitli Türk ve Müslüman devletlerin idaresinde kalmıştır.¹

Bu süre içerisinde Müslümanlar ile Hristiyanlar bir arada hoşgörü içerisinde yaşamışlardır. Özellikle Osmanlı Devleti'nin XVI. yy. da Doğu Anadolu Bölgesi'ne tamamen hakim olmasıyla üst seviyelere taşınan bu hoşgörü ve siyasi istikrar ortamı, başta Van olmak üzere bütün bölgede kültürel ortamın canlanmasına neden olmuş ve bunun sonucunda çok sayıda mimari eser inşa edilmiştir. Fransız araştırmacı J. M. Thierry geniş çaplı bir makalesinde bu durumu özellikle vurgulamıştır. Thierry'e göre 1650-1730 yılları arasında gerek mimari gerekse plastik sanatlar açısından Van Gölü Havzası'nda (Vaspurakan) büyük bir devinim ve gelişim vardır. Yazar bu gelişimi XVII. yy. Ermeni mimarisinde Rönesans olarak tanımlamaktadır (Thierry, 1986: 793-827).

Türk ve İslam devletlerinin bölgeye hakim olmasıyla başlayan süreçte bu havzada oluşturdıkları tarihi miras, kültürel canlılığın oldukça üst seviyeye taşındığını göstermektedir. Hristiyan Ermenilerin mimari eserleri açısından bakıldığında dini yapılar ve daha çok manastır kuruluşları hem mimari hem de plastik süslemeleri ile ön plandadır. Bunun önemli örneklerinden biri Van Gölü'ndeki Akdamar Adası'nda bulunan Kutsal Haç Kilisesi'dir. Aynı durum Çatak İlçesi içinde geçerlidir. Osmanlı döneminde Liva-i Şıtak olarak geçen ilçe ve çevresinde dini ve sivil mimari yapı inşa etme olgusu üst seviyelere taşınmıştır. İlçe merkezinin eski adı Tağ veya Tağı Hakkari olarak da bilinmektedir.²

Kilise ve manastırlar dışında kalan tarihi eserler arasında ise sivil mimari alanında incelenen ve önemli bir yer tutan su mimarisine ait köprüler yer almaktadır (Çizim: 1). İnceleme konumuz olan Çatak ilçe merkezindeki tek gözlü tarihi taş köprü de üzerindeki kitabesi ile dikkat çekicidir. Yapı üzerine yaptığımız kaynak taraması sonucu gerek lisansüstü tez, gerekse yayın olarak makale ve kitap bazında yazılmış birden çok yerli çalışma tespit edilmiştir (Çulpan, 1975: 206, 230; Top, 1998: 15-17; Uluçam, 2000: 175-178; Öztürk, 2002: 69-70; Kılıç, Top, Karaca, 2006: 242-243; Çohaz, 2012: 43-45).

¹ Bölgenin geniş tarihi ve Ermenilerin çeşitli Türk ve Müslüman devletleri ile ilişkileri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.; (Uras, 1950: 22-42, 74-78; Grousset, 2005:10 vd; Yinanç, 1983: 67-68; Yıldız, 1985: 38-51; Urfalı Mateos, 1987: 100-102; Ögün, 1990: 102-104; Ostrogorsky, 2019: 47,52,101-108,286-291; Merçil, 1993: 46-51; Köymen, 1993: 255-280)

² Çatak ve çevresi idari taksimat bakımından XVII. yy. da Van Eyaleti'ne bağlı Liva (Sancak) merkezidir. Osmanlı kaynaklarında Liva-i Şıtak olarak geçmektedir. Yerel beylere Yurtluk-Ocaklık olarak verilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz.; (Kılıç, 1997: 118-142, 128).

Bu yayınlarda kitabeye değinilmemiştir. Bunun sebebi kitabenin kısmen bozulması ve bazı kısımlarının okunamaması olabilir. Bu sebeple köprünün inşa yılı, mimarı ve yaptıranı açığa çıkarılamamıştır.

Yerinde yaptığımız incelemelerimiz sürecinde bu tarihi eserin gerek görsel gerekse ölçümlerine ait tüm çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Ancak bu köprüyü de içine alan ve özellikle mimarisini ele alıp inceleyen farklı yayınlar olması nedeniyle mimari tanıtım kısa tutulacaktır. Buna karşın yerli yayınlarda çözümlemesini bulamadığımız kitabesi ve tarihçesi üzerine yoğunlaşılacaktır.

TARİHİ KİTABESİ İLE ÇATAK MERKEZ TAŞ KÖPRÜSÜ

Köprü Çatak ilçe merkezinin içinden geçen Sortkin Çayı üzerinde inşa edilmiştir. Güneybatısında ilçenin ana caddesi yer almakta ve bu yol güneye doğru devam ederek Çatak-Narlı karayolunu oluşturmaktadır. İlçenin dar bir vadide olması nedeniyle çayın doğu tarafında modern yeni yapılaşma gerçekleşmiştir. Çayın her iki tarafına geçebilmek için yakın zamanda yeni beton köprüler yapılmış ve tarihi köprüye bu anlamda ihtiyaç kalmamıştır. Kısmi ufak tahribatlar dışında tamamıyla sağlam durumdadır (Foto: 2-3).

MİMARİ TANITIM

Köprü, Sortkin Çayı'nın her iki tarafında oluşturulan istinat duvarları üzerine kuzeydoğu-güneybatı yönlerine doğru inşa edilmiştir. Merkezden her iki yöne doğru 25° açı ile eğim göstermektedir. Köprü tabiliye³ uzunluğu 19.20 m., döşeme genişliği 3.90 m., yüksekliği 7.76 m. ve kemer açıklığı ise 11.50 m. dir (Çizim: 2). Köprü bu konumu ile tek gözlü, yolu ortadan iki yana eğimli inen köprüler grubuna dahil edilmektedir (Öztürk, 2002: 69; Çohaz, 2012: 43).

Köprü girişi memba yönünden olup, bugün 1.20 m. genişliğindeki beş basamakla sahanlığa, üç basamak yardımıyla tabiliyeye geçiş yapılmaktadır. Eski fotoğraflardan yedi basamakla sahanlığa çıkışın sağlandığı görülmektedir. Yol yapımı sırasında zemin yükselmiş basamak sayısı beşe düşmüştür (Foto: 4). Köprü tabiliyesinin her iki yanında üzeri yuvarlaklaştırılmış, cephelemlerle aynı hizada, 0.20 m. kalınlığında, 0.45 m. yüksekliğinde korkuluk⁴ yer almaktadır. Köprünün kemer ayakları arasındaki açıklık 11.50 m. dir. Köprü açıklığı yuvarlak iki kademeli bir kemer ile geçilmektedir. 0.60 m. kalınlığındaki iç kemeri, dıştan 0.20 m. kalınlığındaki ince hafifletme kemeri kuşatmaktadır. Dışa doğru 0.10 m. çıkma yaparak iç kemerden ayrılan dış kemer, tempan⁵ duvarı ile aynı seviyede yer almaktadır (Çizim: 3-4). Köprünün memba cephesinde simetrik olarak yerleştirilmiş iki adet dikdörtgen formlu duvar nişi bulunmaktadır. Üst kısımları sivri kemer şeklinde sonlanan bu nişler 0.60 x 1.30 m. ölçülerinde olup zeminden 0.90 m. yüksekliktedir. Duvar yüzeyinden içe doğru 0.15 m. derinliği olan ve köprünün her iki yanında yer alan bu duvar nişleri cepheye hareketlilik kazandırmıştır (Foto: 5). Köprü tempan duvarları, kemerleri ve korkuluklarında kesme taş, tabiliye kaplamasında sal taşı, kitabelerde ise mermer kullanılmıştır. Köprüdeki taş malzemelerin birbirlerine tutturulmasında kireç harcı kullanılmıştır (Çulpan, 1975: 206; Top, 1998: 15; Uluçam, 2000: 175-176; Öztürk, 2002: 70; Çohaz, 2012: 44).

Mansap cephesinin her iki yanında dikdörtgen formlu 0.45 x 1.00 m. ölçülerinde iki adet kitabelik yer almaktadır. Yol tarafındaki güneybatıda yer alan kitabeliğin içi boş olmasına

³ Tabiliye: Ayaklar arasındaki döşemeye denir. Araçların ve insanların üzerinden geçtiği kısımdır (Tunç, 1978: 6).

⁴ Korkuluk: Tabiliyenin iki tarafında ve tempan duvarının üzerinde yükselen ve geçişte güvenliği sağlayan kısımlardır (Tunç, 1978: 6; Çohaz, 2012: 44).

karşın zencerek motifi ile süslü dikdörtgen bir bordür ile çevrelenmiştir. Bu cephenin güneydoğu tarafında kalan Ermenice yazıt bulunan kitabe kısmen tahrip olmasına rağmen okunabilecek durumdadır (Çizim: 5 – Foto: 6-7).

Tek gözlü, yolu ortadan iki yana eğimli inen köprüler grubuna yakın çevreden karşılaştırma amaçlı çok sayıda örnek vermek mümkündür. İlçenin güneyinde Çatak-Narlı kavşağında Hurkan Köprüsü (XVII. yy) yer almaktadır. Eski Van-Musul kervan yolu güzergahında ve Çatak Çayı üzerinde inşa edilmiştir. Çatak merkeze 10 km. mesafedeki Zeril Köprüsü (XVII. yy) ise aynı adı taşıyan akarsu üzerinde bulunmaktadır. Bahçesaray İlçesi'nin 4 km. güneyindeki Hizan yolunda bulunan Kırmızı Köprü (1595) Müküs Çayı üzerindedir (Uluçam, 2000: 176, 144; Öztürk, 2002: 67; Çohaz, 2012: 46). Örnek verdiğimiz üç köprü de tek gözlü, yolu ortadan iki yana eğimli inen köprüler grubuna dahil edilmektedir (Çizim: 6-7).

KİTABE

Çayın köprüden çıkış yönündeki mansap cephesinin güneydoğu tarafında Ermenice yazıt bulunan kitabe yer almaktadır. Duvar yüzeyinden 0.05 m. içe doğru girinti yapacak şekilde yerleştirilmiştir. Dikdörtgen formu olup 0.45 x 1.00 m. ölçülerindedir. Tam orta kısma denk gelecek şekilde dikey olarak iki parça halinde yerleştirilmiştir. Bakana göre sağ kısımda kalan kitabenin alt tarafında 12 cm. eninde zencerek motifli bir bordür süs unsuru olarak kullanılmıştır. Süsleme bordürü kitabeyi tamamen çevrelememektedir. İki parçalı kitabenin bordürlü tarafında kalan yazılar kısmen bozulmuştur. Sol tarafta kalan kısmın etrafında herhangi bir süsleme yoktur. Buradaki yazılar daha net okunabilmektedir. Kitabenin çözümü için yardım aldığımız Dr. Elmon Hançer bu yazıtın sanatsal değeri olan iyi kalitede bir epigrafiyle yazılmış olduğunu ve önemli tarihsel belge niteliği taşıdığını belirtmiştir (Foto: 8-11).

İlk etapta kitabenin çözümü kısmen gerçekleştirilmiş ve elde edilen ilk veriler doğrultusunda yabancı yayınlar üzerine yaptığımız materyal taramasına ağırlık verilmiştir. Bu köprünün kitabesi ile ilgili ilk veriye Fransız araştırmacı Jean-Michel Thierry'nin 1986 yılında Fransızca yayınlanan “*La Renaissance Architecturale du XVII. Siecle au Vaspurakan*” isimli makalesinde ulaşılmıştır (Thierry, 1986: 826). 35 sayfalık makalenin tamamında Van Gölü çevresindeki dini mimari ele alınarak incelenmiştir. Yazar köprü kitabesine makalenin en son sayfasında değinerek kısa bir bilgi vermiş ve dipnot 8 de kısmi açıklamalarda bulunmuştur. Aynı yazarın daha erken tarihli olan Çatak, Bahçesaray ve Hizan ilçelerindeki kilise ve manastırları ele alan “*Monasteres Armeniens du Vaspurakan -IV*” isimli makalesinde Çatak merkez köprü ve kitabesi hakkında bilgi bulunmamaktadır (Thierry, 1970: 129-144)

Jean-Michel Thierry'e (1986) göre kitabenin okunuşu ve anlamı;

Asıl Metin:

⁵ Tempan Duvarı: Köprüler de “imla” denilen yürüme yerini tutmak için yapılan kısımdır (Tunç, 1978: 6).

Türkçe Anlamı:

“Büyük Ermeni takvimine göre XXII. yıldönümünden 1 yıl sonraya denk gelen (1652) (bu köprü) Agarene Ezdinşer’in yönetiminde Hacı Ba(bgen) tarafından inşa edildi”.⁶

Samvel Karapetian’ın projesi olarak ve onun koordinatörlüğünde kalabalık bir ekip tarafından yazılmış daha geç tarihli bir yayın olan “*Another Genocide After the Genocide*” isimli kitapta Çatak merkez köprü ve kitabesi ile ilgili kısa bir bilgi bulunmaktadır (Karapetian vd, 2015: 235).

Samvel Karapetian’a (2015) göre kitabenin okunuşu ve anlamı;

Asıl Metin:

Ի հ(ալ)կ(ա)զ(եա)ն մեծ ք(ալա)նի
ԻԲ (22) յ(ն)ք(ե)լե(ա)ն [ե Զ-ի] (22 x 50 +
6 = 1106 + 551 = 1657 թ.) | ընդ նմին եղե
շինու/մն ալս կամքի | ձեռ(ա)մք մ(ա)հ-
դ(ա)սի Բաբշ... մեր | ալ(ա)ք(ն)նի
հ(ա)զ(ա)քի Էզդինշրին:

Türkçe Anlamı:

“Ermeni takviminde 1106 yılında (1657), bu köprü Mahtesy Babsh tarafından inşa edildi... Hakkari’den Efendimiz Ezdinşer”.

Bu çözümlemeye göre köprü Ermeni takvimine göre 1106 tarihinde inşa edilmiştir. Takvimin başlangıcı 551 olarak alınmıştır.⁷ Miladi takvime göre 1106 + 551 = 1657 tarihini vermektedir.

Mahtesy ise Kudüs’e gidenler için hacı anlamında kullanılan bir kelimedir.

Yine Samvel Karapetian’ın projesi olarak ve onun koordinatörlüğünde bir ekip tarafından hazırlanmış “*Armenia Illustrated Album*” isimli kitabın ilk baskısında (2009) sadece köprünün mansap cephesinden bir resim ve alt yazıda kısa bir açıklama verilmiştir. Resim alt yazısı şeklindeki bu açıklamada; köprünün Çatak İlçesi’ndeki Sourbtikin (Sortkin) Çayı üstünde 1651 tarihinde yapıldığı bilgisi bulunmaktadır (Karapetian vd, 2009: 206-207). Yayında mimari tanıtım ve kitabe çözümlemesi yoktur.

⁶ Jean-Michel Thierry’nin “La Renaissance Architecturale du XVII. Siecle au Vaspurakan” isimli makalesinin 8 nolu dipnotunda Ermeni kaynaklarında Ezdinşer olarak geçen kişinin İzzeddin Şir III olduğu ve genellikle Hristiyanlara karşı olumlu yaklaştığı bilgisi yer almaktadır (Thierry, 1986: 795)

⁷ Ermeni Takvimi’nin başlangıcı 551 dir. Ancak bazı farklı kaynaklarda başlangıç 552’dir. Yıl 12 ay ve 365 gündür. (Ormanian, 1954: 137-139; Küçük, 1997: 167, 250, 294).

Yine aynı yazar ve ekibini hazırladığı ve “*Armenia Illustrated Album*” isimli kitabın ikinci baskısında (2014) ilk baskıda kullanılan fotoğraf ve bilgiler tekrar edilmiştir. Resim alt yazısı olarak verilen açıklamada; Çatak İlçesi’nde Sourbtikin (Sortkin) Çayı üstünde 1657 tarihinde yapıldığı bilgisi bulunmaktadır (Karapetian vd, 2014: 284-285). Burada dikkat çeken nokta aynı eserin 1. baskısında 1651 olarak verilen köprünün yapım yılı 2. baskıda 1657 olarak değişmiştir.

Research on Armenian Architecture (RAA) sitesinden elde ettiğimiz ve köprüler ile ilgili Ermenice bir çalışmada bu köprünün kısa bir mimari tanımı yapılarak, kitabesinin çözümü verilmiştir (Research on Armenian Architecture - kamurj_2014_poqr - Erişim Tarihi: 20.04.2016). İnşa tarihi olarak Ermeni takvimine göre 1106, Miladi takvime göre 1657 tarihi verilmektedir.

Araştırmalarımız sonucu Çatak Merkez Taş Köprüsü’nün inşa yılı ile ilgili Miladi 1651, 1652 ve 1657 olmak üzere üç farklı tarih bulunmuştur. Üç farklı kaynakta 1657, Jean-Michel Thierry’nin makalesinde ise 1652 tarihi vardır.

BULGULAR VE SONUÇ

Bu köprü Agarene Ezdinşer’in yönetiminde Hacı Ba(bgen) veya Babsh tarafından 1652 veya 1657 yılında inşa edilmiştir.

Bu kitabe üç farklı açıdan önem taşımaktadır:

1. Köprünün inşa tarihini vermesi
2. Köprüyü yapan mimarın ismini vermesi
3. Köprü yapımında izni alınan yöneticinin ismini vermesi

Elde ettiğimiz bulgulardan köprünün 1652 veya 1657 yılında inşa edildiği netlik kazanmıştır. İki farklı tarihin çıkması kitabenin kısmen bozulan kısmının okunuşundan kaynaklanmış olmalıdır.

Kudüs’e hac için giden Hacı Ba(bgen) veya Babsh tarihi eserin mimarıdır.

Burada üzerinde durulması gereken önemli konu Agarene Ezdinşer olarak geçen ismin kim ve nereli olduğudur. Çünkü aynı isim Van il merkezine 110 km. uzaklıktaki Başkale İlçesi’ne bağlı Albayrak Köyü’ndeki Saint Bartholomeus Manastırı’nın tamir kitabesinde de geçmektedir. Deir Köy olarak da bilinen bu yerleşimin ismi önce Şikefti olarak değişmiş, sonra Zapbaşı olmuş ve son ismini Albayrak olarak almıştır⁸ (Foto: 12).

Manastırın çekirdeğini kilise ve onun batı duvarına bitişik jamatun⁹ oluşturmaktadır. 1648 Van depremi sonrası büyük ölçüde onarım gören yapılardan jamatunun batı cephesinde kitabeler bulunmaktadır. II. Tamir kitabesinde Agarene Ezdinşer ismi geçmektedir. Bu kitabe güneydoğu köşedeki duvar payesinin iç tarafında ve duvarın yarı yüksekliğinde yer almaktadır. Altı sıra halinde taş kazınan kitabe kısa tutulmuş olup, 1651 tarihindeki onarımı bildirmektedir¹⁰ (Foto: 13).

⁸ Albayrak ve çevresi idari taksimat bakımından XVII. yy. ın ilk yarısında Van Eyaleti’ne bağlı Sancak (Liva) merkezidir. Yerel beylere Yurtluk-Ocaklık olarak verilmiş bu bölgenin ismi kaynaklarda Albak olarak geçmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz.; (Kılıç, 1997: 118-142).

⁹ Kilise evi anlamına gelen ve çoğunlukla kiliselerin batı cephelerine sonradan eklenen jamatunlar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.; (Karaca, 2004: 46-51).

¹⁰ Albayrak Saint Bartholomeus Manastırı ve kitabesi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.; (Bachman, 1913: 23-28; Thierry, 1969: 162-180; Thierry - Donabedian, 1989: 472; Uluçam, 2000: 155; Karaca, 2004: 193-202)

Saint Bartholomeus Manastırı II. Tamir kitabesindeki Asıl Metin:

Türkçe Anlamı:

“Yıl 1000 ve 100 (1651), bu aziz kilise Agarane Ezdinşer ve Müslüman yönetici Hüsrev Şerif yönetimi altında onarıldı” (Karaca, 2008: 274).

Bu isimler üzerine yaptığımız detaylı bir araştırma sonucu önemli verilere ulaşılmıştır. Ermeni kaynak ve kitabelerinde Agarane Ezdinşer olarak geçen isim Osmanlı Devleti’ne bağlı Hakkari yerel beylerinden III. İzzeddin Şir Bey’dir. Ezdinşer ismi günümüzde de bazı bölge insanı tarafından bu şekilde kullanılmaya devam etmektedir.

İzzeddin Şir ismi üzerine ulaşabildiğimiz en eski kaynaklardan biri Bitlis’te Şeref Han tarafından 1597 tarihinde Farsca yazılmış olan Şerefname’dır. Kitabın II. bölümünün başlığı Şenbu lakabıyla ün yapmış Hakkari Beyleri hakkındadır. Bu kısımda kitabın yazıldığı 1597 tarihine kadar geçen olaylar anlatılmıştır. Eserde beylerin soyunun Abbasi halifelerine ulaştığı ifade edilmektedir. Van’da hüküm süren I. İzzeddin Şir’in 1386 sonrası Karakoyunlu, Akkoyunlu ve Timur’la olan süreci ele alınmıştır. Kitabın mütercimi dipnot 138 de İzzeddin Şir’in halk arasında “Mir Ezdin Şer” olarak anıldığını bildirmektedir (Şerefname, 1990: s.107, dipnot:138). Bazı kaynaklar aynı kişinin Hakkari hakimi olduğunu ve Akkoyunlular tarafından 1425 de beyliğine son verildiğini yazmaktadır. Esededdin Zerrinçek Hakkari beyliğini ikinci defa yeniden kurmuştur. Bu kuruluşun başlangıcı Farsca Şenbe (Cumartesi) gününe denk geldiği için Şenbu Beyleri denilmiştir (Alikılıç, 2011: 62-70; Kaplan, 2015: 27-29; Oktay, 2016: 100-101). Ancak bu görüşe Dündar Alikılıç orijinal metinde böyle bir olayın zikredilmediğini, verilen bilgilerin rivayet olduğunu ve ana kaynaklarda bu olayı doğrulayan bilgi olmadığını söyleyerek “Şenbu” ismine karşı çıkmaktadır. Beyliğin seceresini Abbasilere bağlamakta ve 40 isimden oluşan İrisan Beyleri’nin listesini vermektedir (Alikılıç, 2005: 48-50, 121-122)

İzzeddin Şir ismi 14. yüzyıldan başlayarak farklı zaman dilimlerinde birçok defa yönetici ve bey olarak karşımıza çıkmaktadır. Çatak köprü kitabesi (1652-1657) ile Saint Bartholomeus Manastırı II. Tamir kitabesinde (1651) adı geçen Agarane Ezdinşer ve Hüsrev Şerif ne zaman ve hangi bölgelerde beylik yapmıştır sorusunun cevabı en başta kitabelerde geçen tarihlerde bulunmaktadır.

Her iki isimde Hakkari halkı arasında Miremadi olarak anılan ve 1633-1640 yılları arasında bey olan Emir İmadüddin den sonra beylik yapmıştır. İmadüddin, Osmanlı Padişahı IV.

Murad'ın Revan Seferi zamanında itaatsizliği nedeniyle Van Beylerbeyi Hasan Paşa tarafından yakalamış ve beylikten azledilmiştir. Veraset üzerine bir önceki Hakkari beyi olan Şeref Hanın çocuklarından büyük olan III. İzzeddin Şir tahta oturarak Hakkari Beyi, kardeşi Emir Hüsrev'de Albak (Albayrak) ve çevresinin hakimi olmuştur. Hüsrev Bey Pizan Kalesi'nde (Başkale) hüküm sürmüş ve 1663 yılında burada vefat etmiştir. III. İzzeddin Şir ise 40 yıl süren uzun bir yönetimden sonra yaşlılığı nedeniyle beylikten ayrılmış ve 1691 de ölene kadar Hakkari kalesinde ikamet etmiştir (Alikılıç, 2005: 34, 71-73, 121; Kaplan, 2015: 31-32). Van'a 1655 yılında gelen ünlü seyyah Evliya Çelebi Seyahatname'sinde, “*Evvela cümleden şebih-i hükümet-i Hakkari-i Al-i Abbasiyan Van'ın kiblesinde Vestan Kalası (Gevaş) ve Şatak Kalası (Çatak) aşar-ı kala-i Çölemerik'te (Hakkari) sakin ulu hanlıktır kim kırkyedi bin askere malikdir*” şeklinde beylik hakkında bilgi vermekte ve III. İzzeddin Şir zamanındaki yurtluklarını saymaktadır (Evliya Çelebi Seyahatnamesi, 2001: 117).

Bu veriler doğrultusunda makale konumuz olan Çatak merkezdeki taş köprü kitabesi ile karşılaştırmada kullandığımız Albayrak Köyü'ndeki Saint Bartholomeus Manastırı'nın tamir kitabesinde Agarane Ezdinşer olarak geçen ismin, Osmanlı Devleti'ne bağlı Hakkari yerel beylerinden III. İzzeddin Şir Bey olduğu netlik kazanmıştır.

Önemli sonuçlardan biri de Çatak ve çevresinin Van Eyaleti'nden ziyade, Hakkari Beyliği'ne yurtluk olarak verildiği ve yönetiminin bu beylere bırakıldığıdır.

Arşiv kaynaklarından ve yapıların kitabelerinden 1648 yılında Van'da meydana gelen yıkıcı büyük deprem sonrası dini ve sivil mimari de büyük bir onarım veya yeniden inşa etme faaliyetinin ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Bu imar faaliyetlerinde Ermenilerin gerek onarım, gerekse yeni yapı yapmak için bağlı bulundukları yöneticilerden izin aldıkları veya beylerin yönetimi altında bu faaliyetlerini gerçekleştirdikleri görülmektedir.

X. yy. dan başlayarak Müslüman ve Türk idarelerinin hakimiyeti altında yüzyıllar boyu hoşgörü ortamında İslam toplumu ile birlikte yaşayan Ermenilerin inşa ettikleri bu mimari eserler, Türkiye'nin kültürel mirası içinde yer almaktadır. Özellikle Osmanlı Devleti'nin idaresi zamanında sağlanan siyasi istikrar ve hoşgörü ortamı Ermenilerin inşa faaliyetlerini artırmıştır. XVII. yy. Ermeni Rönesans'ı olarak tanımlanmıştır. Bölgenin kültür varlıkları ekseriyetle yabancı bilim adamları tarafından ayırım gözetmeksizin detaylı bir şekilde araştırılmakta ve bilimsel yayınlarla tanıtımı yapılmaktadır. Bu alanda ülkemizde oldukça az sayıda araştırma bulunmaktadır. Bu açıdan bakıldığında yapıların objektif ve bilimsel metotlarla incelenip araştırılması, yüzyıllar boyu iç içe yaşamış farklı inanca toplumlar arasındaki kültürel gelişim ve kültürler arasındaki etkileşimi ortaya koyması açısından da ayrıca önem taşımaktadır.

Çatak'taki tarihi taş köprünün etrafında güzel bir çevre düzenlemesinin yapılması, ülke olarak ayırım yapmadan kültürel mirasa sahip çıktığımızın göstergelerinden biri olacaktır.

KAYNAKÇA

- Aksın, A. (1999), “Doğu Anadolu'nun Jeopolitik ve Jeostratejik Yapısı”, *Doğu Anadolu'da Huzur ve Güvenlik Sempozyumu*, İzmir.
- Alikılıç, D; (2005). *Abbasi Devleti'nden Hakkari Beyliği'ne İrisan Beyleri*, Tarih Düşünce Kitapları:14, İstanbul.

- Alikılıç, D; (2011). “Hakkari Tarihi”, (Edt., Mehmet Top), *Hakkari*, T.C. Hakkari Valiliği Yayınları No:6, Ankara.
- Atalay, İ. (2011). *Türkiye Coğrafyası ve Jeopolitiği*, Meta Basım, (8. Baskı), İzmir.
- Bachman, W. (1913). *Kirchen und Moschen in Armenian und Kurdistan*, Leipzig.
- Çilingiroğlu, A. (1997). *Urartu Krallığı Tarihi ve Sanatı*, Yaşar Eğt. Vakfı Yay., İzmir.
- Çohaz, M. T. (2012). *Çatak'taki Mimari Eserler*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van.
- Çulpan, C. (1975). *Türk Taş Köprüleri*, Türk Tarih Kurumu Yay., VI. Dizi-Sayı:16, Ankara,
- Dvornik, F. (2019). *Konsiller Tarihi İznik'ten II. Vatikan'a*, (Çev., Mehmet Aydın), Türk Tarih Kurumu Yay., X. Dizi-Sayı:13, Ankara.
- Erinç, S. (1953). *Doğu Anadolu Coğrafyası*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Enstitüsü Yayınları No. 15, İstanbul.
- Evliya Çelebi Seyahatnamesi, I. Cilt, IV. Kitap, (Hazırlayanlar: Yusuf Dağlı-Seyit Ali Kahraman), İstanbul, 2001.
- Grousset, R. (2005). *Başlangıcından 1071'e Ermenilerin Tarihi*, (Çev., Sosi Dolanoğlu), Aras Yayıncılık, İstanbul.
- Kaplan, Y. (2015) “Hakkari Tarihi”, *Hakkari*, T.C. Hakkari Valiliği Yayınları No:6, Van.
- Karaca, Y. (2004). *Doğu Anadolu Bölgesi Hristiyan Dini Mimarisinde Jamatun Yapıları*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van.
- Karaca, Y. (2008), “Albayrak Köyü Saint Bartholomeus Manastırı”, *III. Uluslararası Van Gölü Havzası Sempozyumu*, 06-08-Haziran 2007, (Ed., Oktay Belli), Hakkari Valiliği Yayınları No:5, s.270-287, Ankara.
- Karapetian, S. vd. (2009). *Armenia Illustrated Album*, (1.Baskı), Tigran Metz Publishing-House, Yerevan.
- Karapetian, S. vd. (2014). *Armenia Illustrated Album*, (2.Baskı- Second Edition), Byurakn Publishing-House, Yerevan,
- Karapetian, S. vd. (2015). *Another Genocide After the Genocide*, Volume 1, (Edt: Ashot Hakobian-Emma Abrahamyan), Byurakn Publishing - House, Yerevan.
- Kılıç, O. (1997). *XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Van*, Van Belediyesi Yayınları-No:6, Ankara.
- Kılıç, S., Saruhan, M., Tatlı, S. (2006), “Van İli Üzerine Genel Bilgiler”, (Edt.: Sinan Kılıç), *Van 2006 Kültür Ve Turizm Envanteri -I- Tarihsel Değerler*, Van Valiliği Kömen Ajans, İstanbul.
- Kılıç, S., Top, M., Karaca, Y. (2006). “Van'da Ortaçağ ve Sonrası Yapılar”, (Edt.: Sinan Kılıç), *Van 2006 Kültür Ve Turizm Envanteri -I- Tarihsel Değerler*, Van Valiliği Kömen Ajans, İstanbul.
- Köymen, M. A. (1993). *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yay.,VII. Dizi-Sayı:106, Ankara.

- Küçük, A. (2009). *Ermeni Kilisesi ve Türkler*, Berikan Yayınları, Ankara.
- Merçil, E. (1993). *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, T.T.K. Yay.,VII. Dizi-Sayı:106, Ankara.
- Oktay, A. (2016). *Terceme-i Tevarih-i Şeref Han*, Nubihar Pak Ajans Yayıncılık, İstanbul.
- Ormanian, M. (1954). *L'Eglise Armenienne*, Antelias-Lübnan.
- Ostrogorsky, G. (2019). *Bizans Devleti Tarihi*, (Çev., Fikret Işıltan), Türk Tarih Kurumu Yayınları, X. Dizi - Sayı:7, Ankara.
- Öğün, G. (1990), "Ortaçağ Boyunca Van Bölgesi Tarihi", *SBED, I-I*, 102-132, Van.
- Öztürk, Ş. (2002). *Van Gölü Havzası Ortaçağ ve Sonrası Su Mimarisi*, Yayınlanmamış Dr. Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van.
- Saraçoğlu, H. (1988). *Doğu Anadolu Bölgesi*, M.E.B. Yayınları, İstanbul.
- Sevin, V. (2003). *Eski Anadolu ve Trakya*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Şeref Han (1990). *Şerefname*, (Çev.,M. Emin Bozarslan), Hasat Yayınları, İstanbul 1990.
- Thierry, J-M. (1969), "Monasteres Armeniens du Vaspurakan-III", *Revue des Etudes Armeniennes*, Tome VI, Calouste Gülsenkian Foundation, s. 162-180, Paris.
- Thierry, J-M. (1970), "Monasteres Armeniens du Vaspurakan-IV", *Revue des Etudes Armeniennes*, Tome V, Calouste Gülsenkian Foundation, s. 129-144, Paris.
- Thierry, J-M. (1986), "La Renaissance Architecturale du XVII. Siecle au Vaspurakan", (Edt.:Dickran Kouymjian), *Armenian Etudes Armeniennes in Memoriam Haiğ Berberian*, Calouste Gülsenkian Foundation, s.793-827, Lisboa.
- Thierry, J.M.–Donabedian, P. (1989). *Armenian Art*, A Times Mirror Company, Newyork.
- Top, M. (1998). "Van'ın Tarihi Köprüleri", *Dünya'da Van*, Sy.13, Expres Ofset, İstanbul.
- Tunç, G. (1978). *Taş Köprülerimiz*, Bayındırlık Bakanlığı Karayolları Genel Mdr., Ankara.
- Uluçam, A. (2000). *Ortaçağ ve Sonrasında Van Gölü Çevresi Mimarlığı-I*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, T.T.K. Basımevi, Ankara.
- Umar, B. (1998). *Türkiye Halkının Ortaçağ Tarihi*, İnkilap Kitabevi, İstanbul.
- Uras, E. (1950). *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, Türkiye Matbaacılık ve Gazetecilik Yayınları, Ankara.
- Urfalı Mateos (1987). *Vekayi-Namesi ve Papaz Grigor'un Zeyli*, (Çev.; Hrant D. Andreasyan), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara,
- Yıldız, H. D. (1985), "10. Yüzyılda Türk-Ermeni Münasebetleri", *Tarih Boyunca Türklerin Ermeni Toplumu ile İlişkileri Sempozyumu*, Ankara.
- Yinanç, R. (1983), "Sulçuklular ve Osmanlıların İlk Dönemlerinde Ermeniler", *Türk Tarihinde Ermeniler Sempozyumu*, Manisa.
- Erişim: <http://www.catak.com> (Tarihi: 01.02.2021)
- Erişim: <https://catak.bel.tr/index.php/%C3%A7atakhakkinda/konumu.html>,(Tarihi:01.02.2021)

HARİTALAR

Harita 1: Van Gölü Havzası Haritası

ÇİZİMLER

Çizim-1: Van İli Tarihi Taşköprüler Haritası (Ş. Öztürk-2002)

Çizim-2:Van Çatak Merkez Taş Köprü Planı (Ş. Öztürk-2002).

Çizim-3: Van Çatak Merkez Taş Köprü Memba Yönü Rölöve Çizimi (Ş. Öztürk-2002)

Çizim-4: Van Çatak Merkez Taş Köprü Ayakları Rölöve Çizimi (Ş. Öztürk-2002)

Çizim-5: Van Çatak Merkez Taş Köprü Mansap Yönü Rölöve Çizimi (Ş. Öztürk-2002)

Hurkan Köprüsü plan ve mansap çizimi (Kaynak: Sahabettin Öztürk 2002, çiz. 99, 101)

Çizim-6: Van Çatak Hurkan Köprüsü Planı ve Mansap Çizimi (Van Kültür Envanteri 1 - 2006)

Kırmızı Köprü, plân ve mansap yönünden görünüşü (VÇAM Arşivi R. Çavuşoğlu)

Çizim-7: Van Bahçesaray İlçesi Kırmızı Köprü Planı ve Mansap Çizimi (Uluçam - 2000)

FOTOĞRAFLAR

Foto.1: Van Çatak İlçesi genel görünüşü.

Foto.2: Çatak Merkez Taş Köprü memba yönü kuzeybatıdan genel görünüşü (Uluçam-2000)

Foto.3: Çatak Merkez Taş Köprü mansab yönü güneyden genel görünüşü

Foto.4: Çatak Merkez Taş Köprü sahnılık ve tabiliyenin batıdan genel görünüşü

Foto.5: Çatak Merkez Taş Köprü memba yönü sivri kemerli duvar nişi

Foto.6: Çatak Merkez Taş Köprü mansab yönü güneybatıdan genel görünüşü.

Foto.7: Çatak Merkez Taş Köprü mansab yönü güneybatıdaki boş kitabelik

Foto.8: Çatak Merkez Taş Köprü mansab yönü güneydoğudan genel görünüşü..

Foto.9: Çatak Merkez Taş Köprü mansab yönü güneydoğu duvardaki Ermenice kitabe

Foto.10: Çatak Merkez Köprü mansab yönü Ermenice kitabenin çizimi (Karapetian-2015)

Foto.11: Ermenice kitabenin sağ alt köşesindeki zencerek motifli süsleme bordürü

Foto.12: Van Başkale Albayrak Saint Bartholomeus Manastırı güneybatıdan genel görünüşü

Foto.13: Albayrak Saint Bartholomeus Manastırı batı cephe güney duvarı II. tamir kitabesi